B e r e t n i n g

om

arbejderindkvarteringen 25. november 1943 - 12. august 1944.

Torsdag 25/11-43: Møde mellem stiftamtmand Herschend og politimestre, borgmestre og sognerådsformænd fra det vestlige Jylland angående øjeblikkelig indkvartering af ca. 2o.ooo mand til skyttegravsarbejder i Vestjylland i privat indkvartering. Vil kommunerne ikke fremskaffe de private indkvarteringsmuligheder, går den tyske værnemagt til beslaglæggelse. Esbjerg politikreds skal tage ca. 2.ooo mand.

Esbjerg påbegyndte samme aften udarbejdelse af indkvarteringskartotek til anvendelse i påkommende tilfælde, idet lejligheder med 3½ vær. og derover blev katalogiseret. Grundlaget var de indsendte ansøgningsskemaer om tildeling af brændsel.

Fredag 26/11-43: Møde på rådhuset i Esbjerg mellem politimesteren og repræsentanter for politikredsens kommuner.

Politimesteren oplyser, at betalingen sikkert vil blive fastsat til 1-1½ kr. pr. dag pr. værelse og indtil 4 kr. for kosten. Politimesteren opfordrer sognene til at fremskaffe oplysninger om, hvilke muligheder der findes hos private.

De 2.ooo mand fordeles efter følgende plan:

Esbjerg	1.25o	mand
Jerne	295	"
Tjæreborg	75	"
Sneum-Allerup	2o	"
Skads	55	"
Bryndum	7o	"
Guldager	loo	"
Vester Nebel	35	"
Bramminge	loo	"
Ialt	2.ooo	mand

Borgmesteren og kommunaldirektøren var senere på dagen til møde i O.T. Herr Höhne meddelte her, at der ville ankomme 2oo mand samme aften og 4oo den 3o.

Der afholdtes byrådsmøde om eftermiddagen. Byrådet vedtog at nægte privat indkvartering, men at søge en kollektiv indkvartering gennemført.

Kommunaldirektøren giver efter byrådsmødet ordre til øjeblikkelig at indrette gymnastiksalene i Danmarksgades skole, efter at man forgæves har forsøgt at få hotel Spangsbergs sal.

Der tilvejebragtes indtil kl. 18½ følgende materiel:

	Madrasser	Skråpuder	Tæpper
Sygehuset	22	22	o
Arbejderherberget ..	32	o	9o
Frelsens hær	3o	5	o
Luftværnet	o	o	49
Skolens feriehjem ..	o	o	73
Indkøbt	139	o	o
Ialt	223	27	212

Dette udlagdes i Danmarksgades skoles gymnastiksale, der samtidig blev opvarmet.

De annoncerede 2oo mand udeblev.

27 - 28/11-43: Det den 25. november udarbejdede indkvarteringskartotek forsvandt i løbet af lørdag og søndag fra folkeregistrets box.

Mandag 29/11-43: Der udarbejdedes nyt kartotek. Der havde stadig ingen arbejdere vist sig; man håbede på, at arbejdere ikke kunne tilvejebringes. Der afsendes til Silkeborg følgende skrivelse:

"Under henvisning til kravet om udfindelse af indkvarteringsmuligheder i og omkring Esbjerg for ialt ca. 2.ooo danske arbejdere skal man herved meddele, at de Esbjerg omliggende landsogne ved et møde med politimesteren har påtaget sig at tilvejebringe plads for 75o personer.

I selve Esbjerg by findes der følgende indkvarteringsmuligheder, der vil blive inddraget efter behov:

Gymnastiksalene i Danmarksgades skole ..	125	personer
Gymnastiksalen i Stormgades skole	75	"
Paladshotellets sal	125	"
Højskolehjemmets sal	75	"
Afholdshotellets to sale	65	"
Grundtvigs hus	5o	"
Park hotellets sal	3o	"
Logen, Norgesgade	3o	"
Klasseværelserne i Danmarksgades skole	3oo	"
Gymnastiksal i statsskolen	75	"
Klasseværelserne i Stormgades skole	3oo	"
Ialt	125o	personer

I tilfælde af uventet militær beslaglæggelse af de nævnte private og offentlige institutioner har byrådet til brug ved eventuel privat indkvartering ladet udarbejde et kartotek, indeholdende de nødvendige 125o indkvarteringssteder.

Indkvarteringen tænkes her administreret gennem borgmesterkontoret, således at organisation Todt hertil giver meddelelse, efterhånden som arbejderne måtte ankomme."

Tirsdag 3o/11-43:

Fra 26. november, da man kunne forvente ankomst af arbejderne, havde jeg regelmæssig besøgt skolen såvel dag som nat, men først ved inspektion tirsdag den 3o. kl. 21½ var der ankommet 25 mand. De forespurgte, hvor de kunne få mad, da de ikke havde fået noget siden afrejsen fra København dags morgen, og de ikke var i besiddelse af kontanter. De var ikke antaget af noget bestemt firma, men var rejst herover på må og få.

Efter forhandling med Missionshotellet, Højskolehjemmet samt Afholds- og Højskolehotellet lykkedes det af skaffe aftensmad.

Det næste spørgsmål blev morgenmaden. Jeg satte mig samme nat i forbindelse med pedel Gram for at benytte skolebespisningen på Stormgades skole. Her fandtes imidlertid kun madvarer til børnene næste morgen, hvorfor jeg satte mig i forbindelse med Det ny Andelsmejeri og Fællesbageriet og fremskaffede brød, smør og mælk samt gav besked til børnebespisningens personale om at møde kl. 5. Dette var tilendebragt kl. ca 2 natten til den 1. december.

Onsdag 1/12-43:

I løbet af dagen ankom ca. loo mand. De henvendte sig på socialkontoret, men henvistes til Norgesgade 55, hvor arbejdsanvisningen og kommunen havde indrettet kontor. En stor del af arbejderne havde ikke medbragt skovle og blev derfor afvist af firmaerne, hvorfor de var fuldstændig subsistensløse. Man så sig derfor nødsaget til at udstede rekvisitioner på skovle og oprette transport herpå. Arbejderne blev iøvrigt henvist til Danmarksgades skole, der blev fuldt belagt samme dag.

Der blev truffet aftale med husholdningslærerinderne fru Heineth og frk. Rasmussen om at forestå bespisningen, og denne foregik i Stormgades skole. Børnebespisningens personale viste sig at være utilstrækkeligt, og problemet om køkkenpersonale voksede.

Torsdag 2/12-43:

Der fremkom fra indenrigsministeriet meddelelse om, at man kunne forvente indkvartering, og at de fornødne skridt til sagens gennemførelse ville blive foretaget af værnemagten.

Samtidig tilsendtes et antal blanketter til privat indkvartering.

I løbet af tirsdagen var det fornødne køkkenpersonale skaffet til veje, og forhandlinger med de forskellige leverandører tilendebragt.

Betydelig vanskelighed voldte det, at morgenmåltidet skulle være afviklet inden kl. 7, da børnebespisningen begyndte.

Der ankom i løbet af dagen ca. 7o mand. Stormgades gymnastiksal blev inddraget og blev fuldt belagt.

Borgmesteren opfordrede gennem pressen befolkningen til at aflevere tæpper, og man begyndte indsamlingen i de følgende dage. Opfordringen blev gentaget flere gange senere.

Man afgav bestilling på madrasser ved Senge- og Møbelfabriken, der straks gik i gang med fremstillingen. Med fuld kapacitetsudnyttelse kunne der produceres ca. 5o madrasser pr. dag.

Fredag 3/12 - Mandag 6/12:

Der ankom i disse dage ialt ca. 6oo mand. Man inddrog gymnastiksalene i Østre skole og statsskolen og sendte herfra mellem 4-5oo mand ud til landkommunerne, idet man henholdt sig til den den 26. november opstillede fordelingsplan. Dette voldte betydelige vanskeligheder, idet det viste sig, at man her overhovedet intet havde eller ville foretage sig, hvilket medførte, at de henviste arbejdere atter og atter vendte tilbage til Esbjerg, undertiden langt ud på natten, og krævede plads i vore fyldte lokaler, da de på de anviste steder enten fuldstændig var blevet afvist eller også anvist soveplads i kostalden.

Efter lange telefoniske forhandlinger med de respektive sognefogeder og sogneråd måtte man anmode politimesteren om at pålægge disse at bringe indkvarteringen i orden omgående. I løbet af de følgende dage lykkedes det at få arbejderne anbragt på følgende måde:

Skads	55	mand
Bryndum	7o	"
Guldager	1oo	"
Vester Nebel	35	"
Jerne	ca. 2oo	"
Ialt	ca. 46o	mand.

Samtidig blev gymnastiksalene i Østre skole og statsskolen fuldt belagt med henholdsvis 4o og 75 mand.

En yderligere vanskelighed med indkvarteringen i omegnskommunerne var hensynet til arbejdspladsernes beliggenhed i forhold til indkvarteringsstedet. Vi forsøgte flere gange at få oplysninger fra O.T. om de forskellige firmaers arbejdspladser for at få en hensigtsmæssig fordeling af arbejderne, men forgæves. En sådan fortegnelse indløb først til borgmesterkontoret den 9. december.

Dette forhold bevirkede også en stærk uro blandt arbejderne, og omflytninger var stadig nødvendig.

I disse dage forhørte man sig jævnlig hos O.T. om, hvilket antal arbejdere man hver dag kunne forvente at modtage. De oplysninger, man fik på denne måde, viste sig imidlertid stadig at være fejlagtige, hvorfor man hverken i køkkenet eller ved indlogeringen havde muligheder for at disponere rigtigt. Dette medførte nødvendigheden af, at man hele døgnet rundt inspicerede indkvarteringsstederne og umuliggjorde samtidig en planmæssig ledelse af køkkenet.

Da indkvarteringsmåden var langt under det af arbejderne forventede, og da erfaringerne havde vist, at det første krav fra arbejderne var et måltid mad, var det nødvendigt til enhver tid at kunne bespise eventuelle nyankomne, og efter O.T.s opgivelser måtte man ofte her regne med en margin på 1-2oo mand, hvilket selvsagt betød en overordentlig uøkonomisk drift.

Efter at de første 2 dages vanskeligheder var overstået, lod man arbejderne/- efterhånden som de ankom - underskrive en transport for kosten på deres løn og opnoterede ved hvert måltid det på transporten opførte nummer. Så godt som ingen af arbejderne var ved ankomsten i besiddelse af penge.

På dette tidspunkt var der endnu ikke fra kompetente myndigheder givet retningsline for betalingen af kost og logi.

Søndag den 5. blev der i Stormgade skoles gymnastiksal konstateret et tilfælde af difteritis blandt arbejderne. Patienten blev straks kørt på hospitalet, og man mente det fornuftigt at pode alle arbejdere i salen samt køkken- og kontrolpersonale. Dette fandt sted straks, og hele salen blev interneret til dagen efter. Det viste sig, at der ikke fandtes smittebærere, og samtlige, der ikke allerede var vaccineret, blev det nu.

Tirsdag 7/12-43:

Indtil dette tidspunkt var forholdene fuldkommen uigennemskuelige. Dagen igennem ankom små hold på 1o-2o mand, og med nattogene ankom i reglen de større kontingenter. De ankomne arbejdere var ikke antaget af bestemte firmaer før deres afrejse, men skulle først her søge arbejdsgiver. Følgelig var de ikke henvist af de respektive arbejdsanvisningskontorer, men var rejst herover på basis af rygter om fine fortjenstmuligheder. Dette havde sin årsag i, at O.T. frygtede, at såfremt der kun blev udskrevet arbejdere gennem arbejdsanvisningen, ville man ikke nå et tilstrækkeligt antal. Det kan tilføjes, at næppe halvdelen var organiserede.

Det viste sig, at selv arbejdsanvisningskontorerne gentagne gange sendte arbejdere herover uden først at sikre dem arbejde gennem herværende arbejdsanvisningskontor, ja endog uden at sørge for, at de medbragte skovle. Man så her rundt i landet en udvej for på en billig måde at slippe af med de arbejdsledige og overføre besværlighederne og udgifterne til Esbjerg kommune.

Tilsyneladende blev der ikke fra fagforeningernes side lagt pres på de medlemmer, der ikke havde opbrugt understøttelsen. Det viste sig derimod gentagne gange, at for de personer, hvor understøttelsen var opbrugt, forelå der pres fra socialkontorene.

Fra O.T. havde man om formiddagen modtaget meddelelse om ankomst kl. 23 af ca. loo mand fra et bestemt firma (Johansen & Olsen). De ankom kl. ca. 1 natten til den 8., 75 mand ialt. De blev indkvarteret i missionshusets 2 små sale samt i kælderen. Da Stormgades skole ikke kunne bespise mere end de ca. 4oo mand, der allerede var indkvarteret, arrangerede man sig med de gamles hjem om bespisning af det annoncerede hold. Dette hold gav allerede samme nat anledning til overordentlig meget besvær, idet det viste sig, at firmaet i København havde stillet privat indkvartering i udsigt med bespisning straks ved ankomsten, hvilket medførte, at arbejderne nægtede at lade sig indkvartere under de rådende forhold.

Firmaets repræsentant var ikke ankommet, hvorfor arbejderne under forskellige trusler krævede straks at blive privat indkvarteret og søgte at fremtvinge en forhandling mellem borgmesteren og værnemagten.

Da det viste sig umuligt at få udpeget een eller to tillidsmænd, måtte jeg henvende mig til forsamlingen under eet, og det lykkedes i løbet af ca. ½ times tid at få de ophidsede gemytter talt til ro.

Onsdag 8/12-43:

Da indkvarteringen tilsyneladende ville få et ret betydeligt omfang, havde man overvejet at få en med indkvarteringsforhold kyndig mand til assistance. Erhvervschef Schau, der på det tidspunkt var i København, blev anmodet om at søge fremskaffet en sådan mand. Han henvendte sig til Officiantforeningen, hvorfra man arrangerede en samtale med officiant Bechgaard lørdag den 4. december. Resultatet heraf meddelte Schau borgmesteren ved hjemkomsten, hvorefter man tirsdag den 7. anmodede Bechgaard om at tiltræde snarest. Dette fandt straks sted, idet Bechgaard ankom næste dags aften onsdag den 8. december kl. 18. Vi foretog straks et eftersyn af samtlige indkvarteringssteder.

Torsdag 9/12-43:

Der ankom i løbet af denne dag kun småhold på 1o-2o mand, der anbragtes på de allerede eksisterende indkvarteringssteder.

Man havde som tidligere nævnt ikke modtaget faste retningslinier for, hvorledes betalingsforholdet skulle ordnes. Denne dag modtog man imidlertid fra Silkebrog skrivelse dateret 6. december, hvorefter logigodtgørelsen fastsattes til 1 kr. og betalingen for fuld kost til 4 kr. pr. mand pr. dag.

Bestemmelserne gik endvidere ud på, at kvartergodtgørelsen skulle erlægges forud og af entreprenørfirmaerne.

På grundlag af dette gik man straks i gang med at udskrive regninger for perioden indtil 9. december og udsendte samme aften disse regninger til firmaerne. Samtidig afgav man bestilling på et antal spisebilletter, som det var meningen at afsætte til firmaerne til uddeling blandt arbejderne, således at kommunen blev sikret den forskudsvise betaling.

Samme dag modtog man nu fra O.T. fortegnelse over, hvilke firmaer der indgik under indkvarteringen samt disses arbejdspladser i omegnen. Det fremgik bl.a. heraf, at man ikke var forpligtet til at indkvartere folk, der arbejdede for det tyske firma Burmeister (flyvepladsen). Da man af disse folk på daværende tidspunkt havde indkvarteret 1-2oo mand, henvendte man sig til firmaets chef dr. Opitz og meddelte ham, at folkene ville blive bortvist. Dr. Opitz påpegede det umulige heri og gjorde gældende, at hans arbejde var lige så vigtigt som O.T.s, og at han ville sætte sig i forbindelse med de øverste tyske myndigheder. For at komme denne henvendelse i forkøbet, satte vi os i forbindelse med O.T. og anmodede bauleiter Mahrt om at søge indkvarteringen af Burmeisters folk forhindret. Resultatet heraf blev imidlertid, at man dagen efter modtog påbud fra O.T. om også at indkvartere Burmeisters folk, så længe den af O.T. fastsatte indkvarteringskvota ikke var nået.

Fredag 10/12-43: Der ankom i løbet af dagen ca. 5o mand, der anbragtes i Højskolehjemmets sal, som man havde inddraget fra onsdag den 8. Endvidere modtog man fredag aften fra O.T. meddelelse om, at der i løbet af lørdagen ville ankomme ca. loo mand fra et københavnsk firma A. Petersen & Co.

Lørdag 11/12-43: Fredag aften havde vi fra trykkeriet modtaget de bestilte billetter og ville nu forsøge at afhænde dem til firmaerne. Bevæbnet med skrivelsen fra Silkeborg og et stort antal billetter kørte vi fra firma til firma, men bortset fra et enkelt, nægtede de alle at gå ind på denne ordning.

Vi indrettede i løbet af dagen Afholds- og Højskolehotellets to sale til de forventede arbejdere. Vi søgte forgæves at fremskaffe det fornødne antal tæpper, bl.a. var vi i forbindelse med D.K.B., da vi var vidende om, at de lå inde med ca. 75 papirtæpper. Efter flere forhandlinger meddelte de telefonisk "efter samtale med D.K.B.s landsledelse", at man ikke så sig i stand til at stille tæpperne til disposition. Arbejderne ankom kl. ca. 21 og blev fra Norgesgade efter indregistreringen henvist til indkvarteringsstedet. Herfra vendte de straks tilbage, da indkvarteringsforholdene ikke faldt i deres smag. Vi fulgte nu arbejderne tilbage til hotellet, hvor firmaets indehaver var mødt i beruset tilstand. Arbejderne var stærkt ophidsede, idet også disse arbejdere af firmaet havde fået løfte om ideelle indkvarteringsforhold. En stor del af holdet gjorde indtryk af at være den værste bærme fra Københavns sidegader. På vor forespørgsel, om de havde passeret arbejdsanvisningskontoret, svarede de benægtende, hvorefter det foreholdtes dem, at det var det eneste sted, hvor de kunne have fået de rigtige oplysninger om forholdene. Indkvarteringen var her godkendt af O.T., og havde firmaet lovet dem andet, var det der, de måtte klage. Vreden blev vendt mod arbejdsgiveren, der i sin tilstand var ude af stand til at forsvare sig. Resultatet blev, at arbejdsgiveren måtte love arbejderne inden næste dags middag enten privat indkvartering eller gratis rejse hjem til København. Vi havde derefter en samtale med entreprenøren. Denne agtede næste dag at henvende sig til O.T. og kræve privat indkvartering. Vi foreholdt ham atter, at formen var godkendt, samt at der på nærværende tidspunkt boede ca. 6oo mand under samme forhold. Da vi frygtede, at en klage til O.T. atter herfra ville medføre krav om privat indkvartering i lighed med, hvad tilfældet var andet steds, lovede vi entreprenøren at skaffe tæpper frem samme nat og at søge fremskaffet køjer i løbet af næste dag. Vi satte os dernæst i forbindelse med sygehuset og opnåede her tilladelse til at hente ca. 6o tæpper. Ved ankomsten til salen for arbejderne over tæpperne i vildt

slagsmål, og da der ikke var tilstrækkeligt til, at hver mand kunne få et tæppe, måtte vi skyndsomst forlade salen, før det gik op for dem.

Søndag 12/12-43:

Vi havde allerede på et tidligere tidspunkt undersøgt muligheden for at fremskaffe køjer til arbejderne. De få dages erfaring havde vist, at madrasserne i løbet af forsvindende kort tid blev ødelagt, når de var anbragt på gulvet. I tilfælde af snefald eller regn ville dette blive yderligere forværret. Hertil kom nu udsigten til en inspektion fra O.T.

Vi opsøgte derfor om morgenen tidlig kommunaldirektøren og forelagde spørgsmålet, hvorefter denne bemyndigede os til som forsøg at lade køjer fremstille til Afholds- og Højskolehotellet. Vi satte os straks i forbindelse med snedkermester Olaf Møller, der i løbet af formiddagen fik fremskaffet arbejdskraft og materiel, således at man samme aften kunne køre 5o dobbeltkøjer til indkvarteringsstedet. Arbejderne var herved faldet til ro og følgelig også arbejdsgiveren.

Mandag 13/12-43:

I byrådsmødet blev der forelagt en oversigt over indkvarteringens forløb, sålydende:

"Indkvarteringen af danske arbejdere, der begyndte mandag den 29. november d.a., har i dag mandag den 13. december følgende omfang (lokalerne er nævnt i den orden, i hvilken de er inddraget):

Gymnastiksalene i Danmarksgades skole	13o mand
Gymnastiksalen i Stormgades skole	7o "
Gymnastiksalen i Østre skole	4o "
Gymnastiksalen i statsskolen	75 "
Missionshuset "Bethania" (2 sale)	11o "
Højskolehjemmet	6o "
Afholds- og Højskolehotellet	1oo "
Forældreskolen	45 "
Ialt	63o mand

Hertil kommer ialt 3-4oo mand, der er indkvarteret i Vestre skole, hvilken indkvartering kan medregnes til den indkvartering, der direkte er foretaget af Esbjerg kommune. Der vil således nu kunne regnes med en yderligere indkvartering på højst 2oo mand, idet den Esbjerg tilkommende kvota dermed er udfyldt.

Hertil kommer, at Esbjerg efterhånden har været opsamlingssted for følgende antal arbejdere, der nu er indkvarteret i oplandskommunerne:

Skads	55	mand
Bryndum	7o	"
Guldager	loo	"
Vester Nebel	35	"
Jerne ..... ca.	2oo	"
Ialt ca.	46o	mand

Bespisningen af de nævnte ca. 6oo mand foregår for ca. 5oo mands vedkommende i tilknytning til skolebespisningen i Stormgades skole og for ca. loo mands vedkommende i tilknytning til de gamles hjem.

Den af borgmesterkontoret foranstaltede indsamling af tæpper hos private har til nu indbragt ca. 4oo. De øvrige tæpper er stillet til rådighed fra de kommunale institutioner. Man har angående dette spørgsmål forhandlet med socialministeriet om tilvejebringelse af et yderligere antal.

Bortset fra forældreskolen - hvor der endnu er plads til ca. 5o mand - er de nævnte lokaler fuldt belagt. I tilfælde af yderligere indkvartering må der derfor inddrages nye lokaler. Man har i denne forbindelse forhandlet med logen i Norgesgade og logen i Jernbanegade, ligesom Østre skoles klasseværelser har været på tale."

Tirsdag 14/12-43:

De den 9. december udsendte regninger til firmaerne var forblevet ubesvaret. På baggrund af dette og vore forgæves henvendelser til firmaerne angående spisebilletterne havde man indkaldt samtlige de firmaer, man var vidende om arbejdede her, til et møde, der afholdtes i udvalgsværelse nr. I.

Følgende firmaer var repræsenteret:

Klammt,
Wiese,
Emil Jantzen,
Kastrup-Nielsen,
Johansen & Olsen,
A. Petersen,
Lensbjerg & Jensen,
Johannsen & Clemmensen.

Borgmesteren redegjorde for den tidligere ordning, hvorefter man i mangel af retningslinier havde tilstillet de forskellige firmaer regning for deres arbejderes kost bagud. Af den nu modtagne skrivelse fremgik det, at firmaerne var pligtige til ikke alene at betale for arbejderne, men også at betale forud. Man havde derfor ladet trykke et antal spisebilletter, som firmaerne skulle købe af kommunen og uddele til arbejderne. Dette anså man for den mest praktiske

ordning, og skulle et firma, når arbejdet var endt, endnu være i besiddelse af billetter, kunne de ved tilbagelevering refunderes.

Skønt man fra Silkeborg havde modtaget besked om, at O.T. nøje havde underrettet entreprenørerne om deres forpligtelser, viste det sig nu, at disse overhovedet ikke anede noget om de aftaler, der var truffet mellem de danske og tyske myndigheder angående indkvarteringen. De forlangte derfor at se skrivelsen fra stiftamtmand Herschend og at få tilsendt afskrift heraf. Stillet overfor disse aftaler gik de nu ind på at købe et antal spisebilletter og at uddele dem til arbejderne, idet man foreholdt dem, at de ellers ville blive nægtet adgang til bespisningen.

Wiese forlod dog mødet oprørt over den forpligtelse, man ville have ham til at underkaste sig. Den nye ordning skulle træde i kraft straks, således at arbejderne ved morgenmåltidet lørdag den 18. alle skulle være i besiddelse af billetter.

Regninger for udgifterne til denne tid ville snarest blive tilstillet firmaerne, og beløbene skulle indgå straks. Det viste sig nu, at de fleste af firmaerne overhovedet ikke havde nogen driftskapital, hvorfor de var ude af stand til af egne midler at betale de skyldige beløb, som de først måtte tilbageholde af lønningerne. Borgmesteren måtte derfor indrømme dem en afviklingstid for den gamle gæld på ca. 3 uger.

På grund af firmaernes fuldstændig svigtende kontrol med deres arbejdere, der gik fra arbejdsgiver til arbejdsgiver - ofte skiftede de 2-3 gange om ugen - viste det sig, at de ikke i tide fik foretaget løntilbageholdelserne, hvilket medførte, at enkelte firmaer senere nægtede at betale de fra tiden før den 18. december skyldige beløb trods de fastsatte bestemmelser om forudbetaling.

Onsdag 15/12-43:

Vi udsendte et passende antal billetter til de forskellige firmaer mod kontant betaling. Det viste sig dog nu, at flere af firmaerne var ganske uden likvide midler. Da man mente det praktisk vanskeligt at nægte flere hundrede arbejdere adgang til forplejning, overlod man disse firmaer de nødvendige billetter mod transport i deres overskud hos O.T.

Allerede på et tidligt tidspunkt havde vi været klar over, at det mest ideelle ville være at inddrage hele Østre skole under indkvartering og dermed undgå de mange

små indkvarteringssteder, der alle medførte store omkostninger ved etableringen.

På grund af eksamen havde dette dog indtil nu været udelukket. Den 15. december var travlheden på Østre skole imidlertid overstået, og den blev derefter inddraget, og man frigjorde Højskolehjemmet og Forældreskolen.

Torsdag 16/12-43: Fra arbejdsanvisningen havde man fået meddelelse om, at der nu ikke før jul kunne ventes at ankomme flere arbejdere, og at samtlige arbejdere den 22. ville få gratis rejse hjem i julen. De indkvarterede arbejdere var på dette tidspunkt fordelt som følger:

Kastrup Nielsen	149	mand
Burmeister	119	"
Johansen & Olesen	136	"
A. Petersen, København	1o3	"
Johansen & Clemmensen	47	"
Looft & Rohwer	57	"
Ratz	39	"
Emil Jannsen	27	"
Fritz Jannsen	13	"
Wiese	11	"
Lensbjerg & Jensen	17	"
Klammt	9	"
Otto Larsen	7	"
Jørgensen & Windfeldt	3	"
Bøgh	1	"
Robert Loft	1	"
Niemax & Cortsen	1	"
Møller & Vinding	3	"
Skærbæk	7	"
Henriksen & Johansen	1	"
Schneider & Sørensen	35	"
Friis Rasmussen & A. Grethens	1	"
	783	mand

Fredag 17. - Tirsdag 21. Ca. 2.5oo forskellige arbejdere havde indtil dette tidspunkt passeret vore indkvarteringssteder. Arbejdet med at fastslå, hvilket firma de forskellige arbejdere var beskæftiget hos, voldte betydelige vanskeligheder, idet de som nævnt stadig skiftede arbejdsgiver. Et andet stort problem var rationeringsmærkerne. Hovedparten af arbejderne var, i hvert fald ved ankomsten, uden mærker. For nogles vedkommende var de allerede solgt, og for andres vedkommende skulle de først rekvireres hjemmefra. Politiet måtte gang på gang yde assistance ved inddrivning af skyldige mærker. For de arbejderes vedkommende, der var på gennemrejse, og som følgelig kun deltog i enkelte måltider, var vanskeligheden selvsagt størst. Havde det drejet sig om ganske

enkelte arbejdere, ville en bortvisning fra køkkenet have været den rette løsning. Vanskeligheden lå i, at det her drejede sig om flere hundrede, der var uden mærker, hvilket vel også til dels beroede på rationeringskvartalets nært forestående udløb. En bortvisning af alle disse ville sandsynligvis have fået alvorlige følger.

Morgenbespisningen begyndte kl. 5^{30} og skulle tilendebringes inden kl. 7. Samtidig med morgenmaden, der bestod af havregrød eller øllebrød med mælk samt kaffe med rugbrød og 1 skive sigtebrød, blev der til hver mand udleveret en madpakke med gennemsnitlig 8 skiver rugbrød (store brød) og 1 skive sigtebrød. For at tilberede de nødvendige ca. 6oo madpakker - der skulle hver dag smøres ca. 5-6.ooo skiver brød - fordredes der et personel på ca. 8-1o kvinder, der måtte forberede arbejdet om aftenen og for endelig at gøre det klar og indpakke det måtte begynde kl. ca. $3\frac{1}{2}$ om morgenen. Denne arbejdstid (arbejdsdagen sluttede i reglen ved 21-22 tiden) bevirkede en uforholdsmæssig høj lønkonto. Hertil bidrog også mangelen på service, der nødvendiggjorde et personale tilstrækkelig til at klare opvasken mellem de forskellige hold. Til tilberedningen af den varme mad havde man i midten af måneden antaget 3 kokke, således at personalet incl. de to kvindelige ledere udgjorde 2o-25 mennesker.

De to ledere af køkkenet havde bibeholdt deres tidligere erhverv, hvilket snart viste sig at være ret uheldigt, hvortil kom en vis vanskelighed i det indbyrdes samarbejde. Der blev adskillige gange ret voldsomt klaget over, at maden var i for høj grad "grøntsags-orienteret", hvilket vel må ses på baggrund af ledernes uddannelse som lærerinder.

Bespisningen fandt stadig sted, dels på de gamles hjem (ca. loo mand), og dels var resten fordelt i to spiselokaler på Stormgades skole (ca. 5oo). Det havde midt i måneden været nødvendigt at rydde sløjdlokalet og indrette også dette til spisesal.

Bespisningen på 3 forskellige steder medførte forøget personale til servering og ikke mindst til kontrol, idet man ved hver spisning måtte have en kontrol placeret ved indgangen til hvert lokale. Denne kontrol havde nok at gøre med at opnotere de spisendes registreringsnumre, og - efter at spisebilletterne var kommet i omløb - modtage disse. Da indkrævningen af rationeringsmærkerne som nævnt var meget vanskelig, krævede dette yderligere kontorpersonale. Den tidlige og sene arbejdstid medførte ligeledes her uforholdsmæssig store udgifter.

4. Rationeringsmærker for hele januar kvartal afleveres. Dog kan hver mand beholde 1 smørmærke, 1 franskbrødsmærke og 1 rugbrødsmærke pr. måned til eget brug.

5. Der oprettes kontor i folkekøkkenet på hjørnet af Nørregade og Kronprinsensgade, hvor der vil kunne købes spisebilletter til de første 2 dage. Billetterne vil derefter atter kunne fås hos arbejdsgiveren.

23/12-43 - 2/1 -44:

En række firmaer udtalte, at de ikke under nogen omstændigheder ville udlevere spisebilletter straks ved arbejdernes ankomst, men først, når arbejderne havde været beskæftiget nogle dage, så firmaet herved var sikret gennem lønnen. Derfor måtte man indføje pkt. 5 i opslaget. Dette skulle imidlertid vise sig ikke at være fuldt gennemførligt, idet arbejderne heller ikke ved tilbagekomsten var i besiddelse af kontanter. Følgen heraf blev, at vi atter efter jul måtte sende regninger ud til firmaerne, og systemet med spisebilletter var derefter først fuldt gennemført fra 9. januar.

Som nævnt foregik bespisningen før jul på Stormgades skole og de gamles hjem, hvilket som tidligere omtalt virkede meget fordyrende. Vi havde derfor allerede før jul søgt at fremskynde opførelsen af folkekøkkenet i Kronprinsensgade, hvilket var tilendebragt mellem jul og nytår, således at køkkenet til nytår stod fuldt monteret. Som spisesal indrettedes den store gymnastiksal i Stormgades skole, hvor der blev opstillet borde og bænke, så der nu på een gang kunne bespises godt 3oo.

Formålet hermed var i første række at spare ved kontrollen, der nu kunne klares af een mand. Der blev ved indgangen anbragt et tælleapparat, som alle arbejderne måtte passere. Udgangen var af samme dør, men adskilt fra indgangen ved et skillerum, således at kontrollen kunne overse den ind- og udgående strøm.

Maden blev fra køkkenet transporteret til spisesalen i junger, hvor udleveringen fandt sted på den måde, at der for hver ca. 4o-5o arbejdere stod en kvinde ved bordet og uddelte maden fra beholderne.

Endvidere forberedte man mellem jul og nytår en grundigere registrering, således at systemet efter jul var følgende:

Arbejderen foreviste ved ankomsten til Norgesgade 55, hvor man havde indrettet kontor samt tæppedepot i kælderen, sit

legitimationskort, på grundlag af hvilket man udskrev et kartotekskort ("rødt kort"), og pågældende fik som legitimation ved indkvarteringen og bespisningen udleveret "grønt kort". Dette gjaldt tillige som kvittering for de afleverede rationeringsmærker. De fyldige oplysninger på kartotekkortet var nødvendige af 2 grunde: for det første forlangte politiet en tilmeldelsesblanket tilsvarende hotellernes, for det andet for at vi selv kunne efterspore en arbejder i tilfælde af tyveri o.lign., herunder specielt hensynet til tæpperne.

Som nævnt var der i tilknytning til kontoret etableret et tæppedepot, hvorfra hver arbejder, der ikke selv havde medbragt tæppe, efter registreringen fik udleveret et tæppe, hvilket derefter blev påstemplet begge kort. Tæpperne blev mellem jul og nytår desinficerede på kommunens sygehus, og hvert tæppe blev i 2 hjørner stemplet "Ø.Sk." med et stempel udlånt fra Østre skole.

Vi havde herigennem ikke udelukket muligheden for tyveri af tæpperne, men kunne altid efter en mands afrejse afgøre, om tæppet var afleveret og havde i modsat fald mulighed for at afgive en politianmeldelse med de fornødne oplysninger.

Da man efter de modtagne meddelelser fra O.T. måtte regne med en væsentlig større indkvartering efter jul, og da man ikke så store muligheder for en inddragning af nye lokaler uden store gener for byen, måtte man søge udvej for en udvidelse inden for de bestående rammer. Hertil kom, at de anskaffede papirmadrasser, som tidligere nævnt, hurtigt blev totalt ødelagt ved at anbringes på gulvet. Man fandt det derfor rigtigst at lade opsætte dobbelte trækøjer på samtlige indkvarteringssteder, hvorved man afhjalp de ovennævnte forhold. Man lod derfor inden nytår opsætte yderligere 1oo dobbeltkøjer, således at man nu havde køjeplads til 3oo mand, og man ville derefter vente og se udviklingen.

Af madrasser var der den 26. november indsamlet 123, og sengefabriken havde produceret og leveret følgende antal:

26.	november:	1oo	leveret	til	Danmarksgades skole
3o.	" :	4o	"	"	Østre skole
2.	december:	6o	"	"	" "
5.	" :	2o	"	"	statsskolen
6.	" :	35	"	"	"
7.	" :	6o	"	"	missionshuset
8.	" :	41	"	"	Højskolehjemmet
9.	" :	21	"	"	missionshuset
9.	" :	1o	"	"	Afholdshotellet
9.	" :	24	"	"	Højskolehjemmet
1o.	" :	5o	"	"	Afholdshotellet
1o.	" :	5	"	"	Danmarksgades skole
11.	" :	34	"	"	Afholdshotellet
13.	" :	25	"	"	Forældreskolen
14.	" :	5o	"	"	Østre skole

Ialt rådede vi således nu over 698 madrasser.

Søndag 2/1-44: Som ventet begyndte de første arbejdere at ankomme søndag aften og henvendte sig i Norgesgade 55, hvor registreringen fandt sted, og hvor man nu hos alle arbejderne krævede rationeringsmærker afleveret for hele januar måned. Det gik forholdsvis let, vel nok også på grund af, at det var rationeringskvartalets begyndelse, og de arbejdere, der ikke var i besiddelse af mærker, var ikke flere, end at man roligt kunne afvise dem. Vi indlogerede denne nat ca. 8o mand og forsøgte straks at indkvartere arbejderne firmavis, men dette var frugtesløst, da de oplysninger, man forud havde indhentet hos entreprenørerne om det forventede antal arbejdere, viste sig at være "hen i vejret".

Mandag 3. - tirsdag 4/11-44: I løbet af disse to dage ankom stadig nye hold, således at vi den 4. havde indkvarteret ialt 466 mand, fordelt på følgende steder: Statsskolens gymnastiksal: 62, Østre skole: 25o, Danmarksgades skole: 154.

Onsdag 5/1-44: Da der stadig ankom nye hold arbejdere, blev det nødvendigt at lade opsætte endnu 15o dobbeltkøjer. Der var således nu køjeplads til ialt 6oo mand, og man nåede allerede samme nat en belægning på ialt 589 mand. Så godt som alle de indkvarterede blev bespist fra folkekøkkenet.

Torsdag 6/1-44: Tirsdag den 4. havde firmaet Johansen & Olsen meddelt, at der i løbet af et par dage ville ankomme yderligere 13o mand. Vi gjorde straks opmærksom på, at ifølge de meddelelser, vi havde fra O.T., var det ikke tilladt det enkelte firma at forøge arbejdsstyrken udover tallet fra før jul og gjorde opmærksom på, at der ikke fandtes indkvarteringsmuligheder. Firmaets repræsentant lovede telegrafisk at aflyse transporten efter først at have været i forbindelse med herværende afdeling af O.T.

Torsdag aften ankom imidlertid ca. 13o mand på trods af aftalen, hvilket havde sin årsag i, at firmaets leder i København havde formået O.T.s hovedafdeling til at stille det fornødne antal billetter til rådighed, da hovedafdelingen tilsyneladende var uvidende om unødvendigheden af yderligere arbejdskraft ved Esbjerg. Da samtlige indkvarteringssteder var fuldt belagt, og det næppe havde været heldigt at henvise de 13o mand til gaden, måtte man i aftenens løb atter etablere missionshuset i Skolegade som indkvarteringssted. Samtidig viste der sig vanskelighed med bespisningen. Arbejderne havde rejst hele dagen og forlangte øjeblikkelig at få mad. Vi var fast besluttet på ikke at modtage dem, og af hensyn hertil og til det sene tidspunkt og den urolige stemning undlod vi at indregistrere dem, men behandlede dem under eet og forlangte af firmaets repræsen-

tant, at han skulle købe det fornødne antal spisebilletter og selv fordele dem, ligesom han måtte kvittere for det fornødne antal rationeringsmærker. Vi forlangte derudover at få en afgørelse på spørgsmålet næste dag.

Fredag 7/1-44: Vi forsøgte i dagens løb at komme i forbindelse med ovennævnte repræsentant for fa. Johansen & Olsen, herr bogholder Albech. Da dette endelig lykkedes, viste det sig umuligt at fremtvinge en løsning hos ham. Vi henvendte os dernæst hos O.T., men kunne hele dagen ikke træffe bauleiter Mahrt, der var den eneste, der kunne træffe en afgørelse. Vi stod da atter over for at skulle indkvartere og bespise de 13o mand. Atter måtte vi forlange betaling forud af firmaet, men herr Albech nægtede først rent ud at købe billetterne. På vor forespørgsel om, hvordan han da havde tænkt sig, at arbejderne skulle klare sig, fik vi det svar, at det vedkom ikke firmaet. Over for dette svar reagerede vi på den måde, at vi nu skarpt gjorde herr Albech klart, at enten antog han straks det økonomiske ansvar for arbejderne, eller også satte vi os øjeblikkelig i forbindelse med O.T.

Enkelte af arbejderne havde indfundet sig på kontoret i Danmarksgade og overværede dette optrin, hvilket bevirkede, at de nu også indså, at fejlen udelukkende var firmaets, og de optrådte nu også truende overfor bogholderen.

Først efter dette måtte Albech indrømme, at firmaet overhovedet ikke ejede kontante midler. Vi sikrede os, at han havde fuldmagt til at tegne firmaet og overlod ham derefter de fornødne spisebilletter mod transport. Vi pålagde ham endvidere at komme til møde hos kommunaldirektøren næste dag.

Lørdag 8/1-44: Straks om morgenen tidlig satte kommunaldirektøren sig i forbindelse med O.T. og foreholdt organisationen, at der øjeblikkelig måtte træffes en afgørelse i spørgsmålet om de 13o arbejdere, idet kommunaldirektøren foreslog straks at sende dem retur til København, hvilket man derefter aftalte. Betalingsspørgsmålet blev udskudt til senere.

Vi løste derefter billetter til de pågældende arbejdere, kaldte dem sammen og gav dem besked om at møde på banegården en time før togets afgang. Her blev billetterne uddelt efter de arbejdskort, man havde modtaget fra firmaet.

Da vi havde forudset, at en del af arbejderne sikkert foretrak at blive i byen og søge andet arbejde, navnlig hvis billetten kunne sælges til andre, anmodede vi politiet om at påse, at ingen af de arbejdere, hvortil der var udleveret billetter,

forlod toget. Umiddelbart før togets afgang kom en af arbejdernes tillidsmænd løbende. Han kaldte alle arbejderne sammen om sig i vognene og meddelte dem, at han kom lige fra O.T., og at det hele var en svindel, som kommunen havde iværksat for at slippe af med dem. O.T. havde sagt, at de blot skulle blive, der skulle nok blive skaffet dem andet arbejde. Han ventede i løbet af et øjeblik at få en opringning fra O.T. på banegården. Vi telefonerede straks til O.T. og foreholdt dem den aftale, der om morgenen var truffet med kommunaldirektøren, og tillidsmanden blev umiddelbart derefter kaldt til telefonen og fik at vide, at der forelå en fejltagelse. Det virkede ikke særlig overbevisende på ham, og han fortsatte med sin agitation. Vi fik ham nu holdt hen med snak indtil togets afgang.

Bogholder Albech mødte hos kommunaldirektøren ved middagstid. Da kommunaldirektøren forlangte betaling for den kost, der var ydet firmaets samtlige arbejdere i tidsrummet fra 1o. december 1943 til dato samt rejsepenge for de hjemsendte arbejdere, ialt ca. 12.ooo kr., fremholdt Albech atter, at firmaet ikke havde nogen som helst driftskapital. Der blev derefter oprettet en transport på hele beløbet under trusel om, at de tilbageblevne arbejdere ellers ville blive bortvist.

Ved denne diskussion blev det overraskende oplyst, at bogholder Albech hed Albech-Johansen, og at han var den Johansen, der figurerede i firmaets navn (firmaet havde før jul kaldt sig Johansen & Olsen, men man havde fundet det formålstjenligt efter jul at tage navneforandring til Johansen & co., så meget mere, som Olsen aldrig havde eksisteret). Den egentlige indehaver af firmaet var en tidligere straffet, dansk nazist ved navn Hother Silberg. Han havde foretrukket at arbejde ved en strømand - Albech-Johansen, der atter af hensyn til uroen og forpligtelsen over for arbejderne havde foretrukket at optræde som funktionær i firmaet.

Det vil forstås, at firmaet var temmelig "løst i fugerne", hvilket viste sig gang på gang i den kommende tid. Arbejderne gik atter og atter i strejke, da de stadig kun kunne få a conto udbetalinger på lønnen.

Man kunne undre sig over, hvorledes et sådant "firma" uden nogen som helst driftskapital kunne beskæftige op mod 2oo arbejdere.

Organisationen og finansieringen af disse befæstningsarbejder - sofort-programmet - var imidlertid følgende:

Ved annoncer i dagspressen søgte O.T. forbindelse med

entreprenørerne til befæstningsarbejder i Vestjylland. Der blev ikke fra O.T.s side anstillet undersøgelser over reflectanternes kvalifikationer, hvorfor disse rekrutteredes fra alle lejre. Det var ofte folk, der ikke tidligere havde haft med jordarbejde at gøre, men som her så en chance for gevinst og som eventuelt ansatte en nogenlunde kyndig formand. Den fornødne arbejdskraft blev som nævnt ikke anvist af arbejdsanvisningskontorerne, men blev tilvejebragt gennem annoncer i dagspressen. Når firmaet på denne måde havde skrabet det fornødne antal arbejdere sammen (i reglen loo-2oo mand), blev der udbetalt entreprenøren et beløb svarende til rejseudgifterne til Vestjylland samt 3 dages løn pr. arbejder. Disse beløb blev sjældent udbetalt arbejderne, men udgjorde firmaets startkapital. Indkvarteringsværterne var pligtige til at modtage arbejderne, men uvidende om bestemmelserne om firmaernes pligt til betaling af kost og logi, hvorfor denne blev givet på kredit. Firmaet blev således finansieret af indkvarteringsværterne, og da arbejderne i reglen rejste bort efter kort tids forløb uden selv at betale, kunne de private værter snart fuldstændig afskrive deres tilgodehavende.

Ved ankomsten til arbejdsstedet blev der af den lokale afdeling af O.T. givet entreprenøren akkord på et nærmere fastsat arbejde, f. eks. gravning af 2oo m pansergrave. Hver uge skulle der udbetales timeløn, og efter hver 5o m skulle der af den lokale fagforening i forbindelse med O.T. foretages opmåling og derefter udbetales forholdsmæssigt 2/3 af akkordoverskudet. Den sidste trediedel af akkorden måtte først udbetales, når de 2oo m var gravet, idet O.T. derigennem ville sikre sig, at arbejdet blev færdiggjort. Pengene blev hver ugedag og efter opmålingerne udbetalt entreprenøren af O.T., hvortil kom 2o%s tillæg til entreprenøren selv som dennes fortjeneste. loo mand med en gennemsnitlig ugeløn på 2oo kr. gav således hver uge 4.ooo kr. i entreprenørens lomme.

De her skitserede retningslinier blev dog som regel kun overholdt af de gamle og indarbejdede ingeniørfirmaer, der iøvrigt var tvangsudskrevet til sofort-programmet.

For de øvrige firmaer blev fortjenesten suppleret på følgende måde: Ved stadig at henholde opmålingerne og kun udbetale timelønnen eller endog ofte kun a conto på denne, lykkedes det efterhånden firmaet at gøre arbejderne så utilfredse og mistrøstige, at de efter 2-3 ugers forløb forlod firmaet og forsøgte ved et nyt. Den oparbejdede akkord blev så "skudt" af firmaet, og nye folk kom stadig til. For at udsætte opmålingerne så længe som muligt gjaldt det om at bestikke den af arbejderne valgte tillidsmand, hvilket lykkedes gang på gang. Hertil

kom, at flere firmaer endog arbejdede med falske arbejdskort og hævede timeløn og akkord for ikke-eksisterende arbejdere.

Det tilføjes, at man efter samtalen med herr Albech-Johansen sendte sålydende skrivelse til arbejdsministeriet og stiftamtmand Herschend:

"I fortsættelse af telefonisk samtale vedrørende henvisning af arbejdere til Esbjerg tillader man sig at indberette følgende:

Nogle entreprenørfirmaer fra København antager arbejdere uden om de offentlige arbejdsanvisningskontorer og uden i forvejen at sikre sig, at organisation Todt vil godkende det pågældende antal arbejdere.

De pågældende arbejdere er således, når de ankommer til Esbjerg, ude af stand til at skaffe sig arbejde, kost eller logi, og Esbjerg kommune har da set sig nødsaget til trods det, at sådanne arbejdere ikke omfattes af aftalerne, at give dem husly og mad for en nat eller to og derefter betale for deres hjemsendelse til København.

Det drejer sig om firmaet Johannesen & Olsen, nu ændret til Johannesen & co., leder Hother Silberg, København, der på fornævnte måde og til trods for advarsler til firmaets stedlige repræsentant i forgårs lod 135 mand rejse her til fra København, og firmaet Albert Petersen, Vognmandsmarken, København, der på samme måde sendte ca. 5o mand.

Man anmoder om, at der må blive skredet ind over for de pågældende firmaer i København og rettet henvendelse til organisation Todt, idet bemærkes, at den stedlige afdeling af organisation Todt er indforstået med vor fremgangsmåde.

Man har samtidig tilskrevet herr stiftamtmand Herschend, Silkeborg."

Bortset fra et enkelt firma havde man endnu ikke modtaget kommunens tilgodehavende fra firmaerne. Vi fandt det derfor nu på tide at henvende os til O.T. for herigennem at få beløbene udbetalt.

Dette resulterede i en indbydelse til et møde dagen efter mellem O.T. og samtlige entreprenører, et møde, vi gennem sålydende skrivelse fra stiftamtmand Herschend var vidende om, skulle afholdes:

"Af indberetning~~er~~/fra forskellige politikredse fremgår, at organisation Todt samt de ved de for tysk regning stedfindende befæst-

ningsanlæg beskæftigede danske entreprenørfirmaer i vidt omfang tilsidesætter de ved cirkulærskrivelser herfra af 6. december f.a. fastsatte retningslinier for indkvartering af danske arbejdere.

Efter at jeg gentagne gange har henledt de tyske myndigheders opmærksomhed på de følger, en fortsat tilsidesættelse kunne have for ordningens opretholdelse, har lederen af O.T., landesrat Martinsen, Silkeborg, meddelt, at han førstkommende lørdag vil mødes med O.T.s bauleitere og ved den lejlighed instruere dem om nødvendigheden af den nøjagtige overholdelse af cirkulærernes bestemmelser. Bauleiterne vil derefter hver for sit vedkommende give de dem underlagte entreprenører strengt pålæg om nøje at følge de nævnte bestemmelser.

Landesrat Martinsen har derhos anmodet mig om underretning, hvis bestemmelserne i cirkulærerne fortsat skulle blive tilsidesatte, hvorefter han personlig vil tage sig af forholdet.

Ved at meddele foranstående skal jeg anmode hr. politimesteren om hertil at indsende meddelelse, hvis entreprenørerne i fremtiden undlader at iagttage de fastsatte bestemmelser, og politimesteren ikke ved direkte forhandling kan opnå, at reglerne iagttages.

Med henblik på tilvejebringelse af en a jour-ført oversigt over disponible kvarterer skal jeg derhos oplyse, at samtlige entreprenører af O.T. vil blive instruerede om pr. mandag den lo. ds. at udarbejde specificerede lister over de kvarterer, der er belagt af arbejdere, som er beskæftigede hos pågældende entreprenør. Entreprenørerne skal derefter tirsdag den ll. ds. indlevere de således udarbejdede lister til de respektive politimestre.

Hr. politimesteren anmodes derfor om, bistået af den pågældende entreprenør eller dennes repræsentant, at foranledige foretaget en afstemning af de af entreprenørerne udfærdigede kvarterlister med de hos politimestrene beroende indkvarteringslister over det oprindelig samlede antal kvarterpladser inden for politikredsen, således at de kvarterer, der er opført på de oprindelige lister, men nu er belagt, slettes af listerne. De således reviderede kvarterlister bedes sendt til O.T., Dienststelle, Struer, med genpart hertil.

Til eventuelt brug for borgmestrene og sognefogederne vedlægges nogle eksemplarer af nærværende skrivelse.

P. Herschend."

Søndag
9/1-44:

Ved mødet meddelte bauleiter Mahrt, at arbejdet skulle og ville være færdigt ca. den 2o. januar.

Mahrt bebrejdede i meget kraftige vendinger entreprenørerne, at de ikke havde brudt sig det mindste om arbejdernes forhold, men havde ladet kommunen og O.T. sørge for det hele.

Mahrt pålagde entreprenørerne omgående at gøre op og meddele ham, hvad de skyldte for kost og logi.

Han pålagde endelig entreprenørerne nøje at rette sig efter de af civilingeniør Willumsen fastsatte takster, idet han forbød dem at forsøge at bryde den her i landet gældende pris- og lønpolitik.

Kommunaldirektøren foreslog derefter, at Esbjerg kommune omgående tilstillede O.T. en fortegnelse over vort tilgodehavende hos entreprenørerne samt en regning til O.T. på 1 kr. pr. mand pr. dag for indkvartering (idet vi gennem arbejdsgiveren kun kunne opkræve ialt 4 kr. pr. mand pr. dag). Dette tiltrådtes.

Man fremsendte nedenstående skrivelse til departementchef Høyrup, arbejdsministeriet:

"I fortsættelse af skrivelse af 8. d.m. tillader man sig at meddele følgende:

Firmaet Johansen & co. (tidligere Johansen & Olsen) er nu delvis holdt op med at arbejde, idet en væsentlig del af arbejderne standsede arbejdet, og en mindre flok forleden indfangede en af firmaets ledere (Albech Johansen) og gennembankede ham.

Man har dags dato modtaget det i afskrift vedlagte brev af 11. d.m., hvortil man blot skal bemærke, at borgmesterkontoret før jul efter henstilling fra O.T. fremskaffede lokaler, hvor det pågældende firmas repræsentanter kunne bo og have regnskabskontor.

Det i skrivelse herfra af 8. d.m. omtalte firma Albert Petersen har nu tilsyneladende fået sine forhold bragt i orden.

Man vedlægger referat af et møde den 9. d.m. i organisation Todt, hvoraf bl.a. fremgår, at arbejdet omkring Esbjerg skulle ophøre ca. den 2o. d.m., idet tilføjes, at amts-arbejdsanvisningskontoret meddeler, at antallet af arbejdsløse arbejdsmænd i Esbjerg i dag er 211, og at et lignende antal arbejdsløse mænd vil findes i landdistrikterne.

Man har samtidig givet stiftamtmand Herschend ligelydende meddelelse."

Vi gik i gang med at udarbejde regninger til O.T. over antal belægningsdage i tiden fra 29. november 1943 til 9. januar 1944 fordelt på de forskellige arbejdsgivere samt opgørelse over kommunens tilgodehavender hos entreprenørerne. Beløbene var henholdsvis kr. 8.333,oo og kr. 2o.514,22.

Man skulle nu herefter hver måned sammen med regning til O.T. indberette, hvor mange arbejdere hvert firma i månedens løb havde haft indkvarteret, og arbejdsgiverne skulle samtidig som kontrolforanstaltning indsende navneliste. På grund heraf, og da det havde vist sig, at der stadig forsvandt tæpper fra indkvarteringsstederne, samt at disse om natten blev benyttet af subsistensløse elementer, fandt vi det nødvendigt at anmode politikommissæren om oprettelse af CB-vagt ved Østre og Danmarksgades skoler. Dette skete, og CB-mandskabet blev instrueret om kun at indlade personer forsynet med det af os udstedte "grønne kort" samt ordre til at undersøge hver kuffert og bylt, der blev ført ud af skolerne. Vi mente nu at have truffet alle mulige foranstaltninger til forebyggelse af tyveri. For at få rigtigt regnskab til O.T. blev det pålagt arbejderne at melde på kontoret, når de skiftede arbejdsgiver. Dette påbud blev imidlertid fuldstændig tilsidesat, og en opfordring til arbejdsgiverne om at framelde deres arbejdere forblev ligeledes uden resultat.

Det blev derfor nødvendigt at foretage ugentlig inspektion på skolerne for i det hele taget at konstatere, hvem der boede der, og for hvem de arbejdede. Disse inspektioner måtte foretages om natten (fra 23^{30} til 2^{00}), da det var det eneste tidspunkt på døgnet, hvor man kunne være nogenlunde sikker på, at alle var samlede. Hver mand måtte ved disse inspektioner forevise det "grønne kort" og lønpose eller andet bevis fra arbejdsgiverne. Disse sene inspektioner gav ofte anledning til misfornøjelse, der gav sig udtryk i trusler og efterhånden en så truende opførsel, at det undertiden var nødvendigt at lade politiet deltage i inspektionerne. Dette resulterede ofte i anholdelse af eftersøgte personer og pågribelse af "sorte-børs-baroner". Disse natinspektioner var ikke just behagelige, men dog undertiden interessante. Kortspil fortsatte til langt ud på natten med store indsatser og ofte med falske kort i ærmet. Det lykkedes os en enkelt gang at afklapse en falskspiller i stor stil.

På denne måde kunne vi efter kartoteket hver uge konstatere, hvilke arbejdere der var rejst, og såfremt de ikke

inden afrejsen havde afleveret deres tæppe, indgik der straks politianmeldelse på dem. Endvidere stod vi i forbindelse med banegårdens garderobe og byens marskandisere, der straks ringede til os, når de blev præsenteret for et tæppe med vort stempel.

Trods alle disse foranstaltninger - kvittering for tæppet - C.B.-vagt - visitering ved bortrejse - og risikoen for pågribelse eller politianmeldelse - viste det sig, at arbejderne stjal som ravne.

De folk, som vi pågreb ved hjælp af banegårdsgarderoben og politiet, viste sig stadig at være tidligere straffede personer, og de vedgik uden rødmen, at tyverierne som regel foregik på den måde, at kammeraterne kastede tæpperne ud gennem vinduerne til de pågældende, når de havde passeret vagten.

Som nævnt var før jul stjålet ialt 115 tæpper. Hvem, der havde stjålet dem, var det ikke muligt at konstatere.

I tiden fra 1. januar til 1. april 1944, på hvilket tidspunkt man inddrog samtlige tæpper, da arbejderne gennem fagforeningen og arbejdsanvisningskontorer fra dette tidspunkt havde fået besked om selv at medbringe tæpper, blev der stjålet yderligere 186 tæpper, og endvidere var ca. 75 tæpper i en sådan tilstand, at de måtte destrueres. Der blev indgivet politianmeldelse på 167, men indtil nu har kun 27 givet positivt resultat, idet tæpperne i reglen viser sig at være solgt umiddelbart efter tyveriet.

Ialt var der således under hele indkvarteringen stjålet 3o1 tæpper, og 75 var opslidt. De 859 tæpper, vi fra starten var i besiddelse af, havde i tidens løb været udleveret til ialt ca. 3.ooo forskellige arbejdere.

Som nævnt havde O.T. bebudet, at arbejdet ville være færdigt senest den 2o. januar. Dette slog imidlertid slet ikke til. Ganske vist rejste en del arbejdere i tiden omkring den 15. i måneden, men den 2o. januar havde vi stadig ca. 4oo mand til indkvartering og bespisning.

Den 2. februar modtog borgmesteren fra Silkeborg sålydende skrivelse:

"Fra den tyske værnemagt og organisation Todt er der hertil fremkommet meddelelse om, at befæstningsarbejderne ved Vestkysten i den nærmeste tid skal forceres, idet der skal ske udbygning og forstærkning af de allerede udførte befæstnings-

værker.

Som følge heraf skal der indsættes betydelige arbejderstyrker, særlig på strækningen Vester Vedsted syd for Ribe til Struer, tildels også nordenfjords.

Antallet af kvarterer, der i øjeblikket skønnes at ligge på ca. 2o.ooo, skal ifølge de tyske krav sættes op til ca. 36.ooo.

O.T. vil senest mandag den 7. fremkomme med såvidt muligt specificerede oplysninger om, hvilket antal arbejdere der skal indsættes på de forskellige strækninger. Indkvarteringen skulle derefter kunne iværksættes i løbet af den pågældende uge og være tilendebragt - i hvert fald kvarterstederne klar til modtagelse af arbejderne - lørdag den 12.d.m.

Arbejderne ønskes såvidt muligt indkvarteret i den gamle linie, hvor de nuværende kvarterer findes.

Følgende foreløbige og ufuldstændige tal er opgivet:

Vester Vedsted - Ribe	ca. 3oo ialt
Esbjerg	2.5oo - 3.ooo ialt
Esbjerg - Tarm	ca.16.ooo ialt
Holmslands klit fra Nymindegab til Hvide Sande flest muligt.	
Ringkøbing - Lemvig	8.ooo ialt
Thisted	ca. 1.ooo nye kvarterer
Løkken - Hirtshals	1.ooo " "
Frederikshavn - Skagen	ca. 5oo " "

(Hertil kommer en række tidligere etablerede kvarterer i områder, der ikke berøres af de nye krav).

Centraladministrationen har anset det for rigtigt, at indkvarteringen af de pågældende arbejdere finder sted på tilsvarende måde og efter samme regler som de nylig stedfundne indkvarteringer af danske arbejdere, beskæftigede ved de tyske befæstningsanlæg.

Da det i flere af de foran omhandlede områder antagelig vil være forbundet med store vanskeligheder at tilvejebringe det ønskede antal kvarterer allerede på grund af den betydelige belægning, der findes af afdelinger af den tyske værnemagt, og da det ikke herfra er muligt uden nærmere undersøgelse at fremkomme med udtalelse om, hvorledes den ønskede indkvartering kan gennemføres, eller om den overhovedet kan gennemføres, anmoder

jeg Dem herved om inden for Deres område at tilvejebringe oplysninger om indkvarteringskapaciteten i området, således afgrænset, at det vil være arbejderne muligt med jernbane, omnibusser eller lastvogne at blive befordret til og fra arbejdet i befæstningslinierne.

De omhandlede oplysninger ønskes forelagt således, at det kan ses, hvilket antal arbejdere der kan indkvarteres inden for de enkelte geografiske områder, evt. sognefogeddistrikter eller kommuner.

Oplysningerne bedes tilsendt mig snarest muligt og således, at de kan være mig i hænde senest søndag morgen den 6. februar."

Som svar herpå afsendtes dagen efter følgende skrivelse:

"I anledning af herr stiftamtmandens skrivelse af 2. d.m. vedrørende forøget indkvartering af arbejdere, der skal beskæftiges ved tyske befæstningsarbejder, skal man udtale følgende:

Ved aftalerne i november måned f.a. tildeltes der Esbjerg og omegn 2.ooo, mod nu 2.5oo a 3.ooo, altså en forøgelse på 25 a 5o%.

De 2.ooo fordeltes med 1.25o til Esbjerg og 75o til omegnskommunerne: Jerne, Bryndum, Guldager, V. Nebel, Skads, Sneum-Allerup, Tjæreborg og Bramminge. Imidlertid lykkedes det ikke at få anbragt arbejdere i Sneum-Allerup, Tjæreborg eller Bramminge, der dengang var tildelt henholdsvis 2o, 75 og loo arbejdere, da både entreprenørerne og organisation Todt påstod, at afstanden til arbejdspladserne var for store, uanset at det ved aftalerne i Holstebro udtrykkelig blev nævnt, at stationsbyer som Bramminge kunne anvendes.

Da arbejderne efter oplysningerne i skrivelsen af 2. d.m. ser ud til nu at strække sig længere sydpå, og da der i hvert fald både til Tjæreborg og Bramminge er passende togforbindelser, bedes det meddelt organisation Todt, at også disse egne må tages i brug til indkvartering.

Samtidig tillader man sig at anmode om, at der må blive iagttaget følgende forholdsregler for at undgå en række af de besværligheder, der opstod navnlig ved påbegyndelsen af arbejderne i december:

Det bør sikres, at der ikke fra København eller andet sted dirigeres arbejdere hertil, før amtsarbejdsanvisningskontoret her ikke længere kan tilfredsstille efterspørgselen.

Det bør indskærpes entreprenørerne, at de er forpligtet til at erlægge betaling for indkvartering forud, f. eks. ved køb af indkvarteringsbilletter, da kommunen ellers tvinges til at yde kredit til mere eller mindre usikre firmaer, hos hvem man da senere under stort besvær og også til stor ulejlighed for organisation Todt må indkassere tilgodehavenderne.

Det bedes pålagt entreprenørfirmaerne, navnlig de tyske, på forlangende at sende oplysninger om udbetalte lønninger til skattevæsenet.

Det bør, såfremt der bliver tale om at sende fremmede arbejdere hertil, indskærpes, at sådanne kun antages gennem offentlige arbejdsanvisningskontorer, og at de pågældende får pålæg om selv at medbringe rationeringsmærker, mindst eet tæppe samt et spisebestik.

Der bør drages omsorg for, at det tidligere omtalte forhold, at arbejdere, der arbejder langt nord for Varde (Oxbøl, Vrøgum) ikke indkvarteres i Esbjerg.

Ved den forøgede indkvartering i Esbjerg regner man med at kunne anvende de i skrivelse herfra af 29. november f.a. nævnte lokaler, idet disses kapacitet er blevet forøget derved, at Esbjerg kommune har anskaffet dobbeltsenge til de logerende arbejdere. En fuldstændig ibrugtagning af disse lokaler vil dog nødvendiggøre fuldstændig lukning af skolevæsenet, hvorfor enhver mulighed for nedsættelse af arbejderantallet bedes forsøgt."

Som det fremgik af skrivelsen fra Silkeborg, skulle kvarterstederne være klar til modtagelse af arbejderne den 12. februar. Vi var efterhånden blevet ret skeptiske over for meddelelser fra Silkeborg og herværende afdeling af O.T., da oplysningerne herfra gang på gang havde vist sig at være fejlagtige.

Vi foretog os derfor intet, og det viste sig også, at de annoncerede arbejdere udeblev den 12. februar.

Den 2o. s.m. modtog man imidlertid telegram fra stiftamtmand Herschend, at der i løbet af den kommende uge ville ankomme ca. 18oo mand. De første kunne forventes allerede den 26. Efter dette fandt vi det nødvendigt at træffe sådanne forbere-

delser, at man i givet fald kunne indkvartere og bespise et anseeligt antal.

Ved henvendelse til herværende afdeling af O.T. den 25. oplystes det, at meddelelsen måtte bero på en fejltagelse. Der ville ikke i Esbjerg blive stillet krav om indkvartering af 1800 mand, men kun ca. 500, i hvert fald under ingen omstændigheder over 1.000 og tidligst til april. De øvrige arbejdere ville O.T. til den tid indkvartere i landkommunerne omkring Varde og ned mod Esbjerg. O.T. forespurgte, om Esbjerg kunne levere tæpper hertil, men dette afvistes af kommunaldirektøren.

Denne pointerede ved samme lejlighed overfor O.T., at Vestre skole måtte belægges fuldt ud, før kommunens øvrige indkvarteringssteder inddroges, hvilket O.T. erklærede sig indforstået med. Antallet af indkvarterede arbejdere var gået jævnt ned i løbet af februar måned, således at der pr. 1. marts kun var indkvarteret ca. 175 mand.

Da en del af arbejderne efterhånden havde fundet mulighed for at spise i private pensionater, blev der ved dette tidspunkt gennem folkekøkkenet kun bespist ca. 75 mand. Dette måtte nødvendigvis give et stort underskud, og vi begyndte derfor i slutningen af februar måned at opfordre resten til at søge over i pensionater og gav dem sluttelig en frist til 4.marts, hvorefter køkkenet blev lukket.

Det nyopførte folkekøkken fungerede således i ialt ca. 2 måneder. Det højeste antal spisende, man i den tid havde været oppe på, var ca. 700, men på grund af de nævnte fejlagtige oplysninger om ankomst af nye arbejdere, måtte køkkenet ofte være forberedt på at bespise et væsentligt større antal.

Størst vanskelighed voldte smørrebrødspakkerne, specielt smørrationeringen, der stadig gav anledning til klage og sluttelig til en samlet demonstration med storm på køkkenet. Arbejderne brød ind på lageret, brækkede kasser op og anvendte indholdet (oste, makaroni m.m.) som kasteskyts. Efter at de var talt til ro, foreslog vi dem, at de hver morgen fik udleveret den ration af smør, brød o.s.v, de kunne tilkomme iflg. rationeringen, og vi foreviste dem med det samme, hvor meget det var (eksempelvis 35 gr. smør pr. dag). De fornuftigste af arbejderne blev herefter hurtig klar over, at det var bedre at lade køkkenet "strække" rationerne, og styrken deltes i 2 lejre, hvorefter vi anmodede dem om at forlægge kampen til gårdspladsen. Dette skete, og de fornuftige vandt slaget.

Et andet problem var kødtildelingen.

Den første december henvendte vi os telefonisk til landbrugsministeriets kødforsyningsudvalg og landbrugsministeriets baconudvalg og traf den aftale, at vi hver uge skulle meddele udvalgene det forventede antal arbejdere for den kommende uge, hvorefter der ville blive tildelt køkkenets leverandører de nødvendige mængder. Det viste sig imidlertid, at disse tildelinger langt fra var tilstrækkelige, og vi måtte overfor udvalgene gøre opmærksom på, at de omhandlede arbejdere måtte betragtes som hårdt arbejdende, hvorfor deres forbrug nødvendigvis måtte overstige det gennemsnitlige, og at de tildelte kreaturer havde vist sig at være meget magre, ligesom det af udvalgene benyttede fordelingsgrundlag til arbejderne var mindre gunstigt end det, der anvendtes overfor værnemagten.

Som tidligere nævnt foregik uddelingen af den varme mad på den måde, at der for hver ca. 4o-5o arbejdere stod en kvinde ved bordet og øste op. Det viste sig ret hurtigt, at denne fremgangsmåde gav mulighed for misbrug, idet kvinderne ikke havde tilstrækkelig vilje eller myndighed til f. eks. at fordele kødet ligeligt. Dette medførte, at kødet slap op, før alle havde spist, hvilket selvsagt medførte stor utilfredshed. Man gik derfor over til at lade arbejderne selv hente maden for enden af bordene, således at hver enkelt kun kunne få kød een gang på sin tallerken, men derimod nok kartofler og sauce.

Arbejderne fandt hurtigt ud af, at de først kunne spise een portion ved det ene bord og derefter gå over til et andet og få endnu en portion, og vi måtte derfor gå rationelt til værks. Kontrollen ved indgangen havde hidtil afkrævet spisebilletter og kontrolleret det grønne kort af hensyn til rationeringsmærker. Nu beholdt arbejderen halvdelen af billetten og kunne først, når det var hans tur, mod aflevering af denne modtage sin kødration.

Det er tidligere nævnt, at indkrævningen af rationeringsmærker navnlig før jul voldte betydelige vanskeligheder.

Man havde den 22. februar i anledning af de annoncerede 18oo arbejdere anmodet direktoratet for vareforsyning om indkøbstilladelser og rationeringsmærker til indkøb af et arbejdslager. Efter bespisningens ophør fremsendtes til direktoratet følgende skrivelse:

"Under henvisning til direktoratets skrivelse af 11. d.m. (konto nr. 165.269 ref. 71) vedrørende fremsendte indkøbs-

tilladelser og rationeringsmærker tillader man sig at meddele følgende:

Den af de tyske myndigheder beordrede indkvartering af danske arbejdere i Vestjylland begyndte for Esbjergs vedkommende den 28. november f.a.

De vanskeligheder, der selvsagt må rejse sig ved en kollektiv indkvartering af et sådant omfang og tilvejebragt så godt som uden varsel, forstærkedes gennem den omstændighed, at det viste sig umuligt at erholde pålidelige oplysninger om det antal arbejdere, der for hver dag kunne forventes at ankomme. Dette medførte, at køkkenet måtte disponere efter et meget usikkert skøn, hvilket ofte resulterede i et ikke ringe spild.

Hertil kom den omstændighed, at Esbjerg var opsamlingssted for alle arbejdere til den sydvestlige del af Jylland, hvilket medførte, at man måtte sørge for ikke alene fornødne overnatningslokaler, men også forplejning for de arbejderhold, der måtte overnatte her. I alt 4-5.ooo forskellige arbejdere er således i det forløbne tidsrum i kortere eller længere tid blevet bespist af Esbjerg kommunes folkekøkken.

Afkrævning af rationeringsmærker af de arbejdere, der var på gennemrejse, voldte betydelig vanskelighed, idet man overfor disse ikke var i stand til at følge den fremgangsmåde, der blev benyttet overfor de "fastboende", nemlig aflevering af mærker for 1 måned ad gangen.

Der opstod på grund af disse forhold et underskud på sukker og smør, som man efterhånden inddækkede gennem kommunens beholdning af rationeringsmærker. Det underskud, der således er opstået, for sukkerets vedkommende ialt 3o8 kg, for smørrets ialt 188 kg, har man nu tilladt sig at inddække med de fra direktoratet fremsendte indkøbstilladelser på henholdsvis 45o kg og 4oo kg og tilbagesender herved mærker for henholdsvis 142 kg og 212 kg.

For de øvrige rationerede varers vedkommende er der intet underskud opstået, hvorfor de modtagne indkøbstilladelser og rationeringsmærker returneres, nemlig:

1 stk. indkøbstilladelse for 3oo kg havregryn
1 " " " 1oo " byggryn
23oo stk. rugbrødsmærker a 1 kg
3oo " rugsigtebrødsmærker a ½ kg
2ooo " franskbrødsmærker a 3oo gr.

Det bemærkes, at bespisningen for øjeblikket er standset, idet de kun ca. 15o indkvarterede arbejdere er overgået til private pensionater.

Såfremt de nye krav om indkvartering bliver til virkelighed, vil man komme tilbage til spørgsmålet om ny tildeling."

Der er ikke siden fra direktoratet gjort indvendinger herimod.

Man måtte på baggrund af de oplysninger, der var indhentet hos O.T., forvente en udvidelse af indkvarteringen til 1. april. Gymnastiksalene i Danmarksgades skole blev frigjort omkring midten af marts, således at det eneste indkvarteringssted nu var Østre skole, hvor der pr. 1. april kun var indkvarteret ca. loo mand.

Under pres af den forventede store indkvartering kunne Østre skole ikke frigives trods det, at indkvarteringen i april og maj måned kun svingede omkring loo-15o mand. Sidst i maj måned måtte man betragte det som givet, at det forventede antal arbejdere også denne gang udeblev, og man besluttede derfor sidst i maj måned at overflytte de resterende arbejdere til Stormgades skoles gymnastiksal.

I henhold til aftalerne om, at Vestre skole, der i sin tid var beslaglagt til arbejdslejr af værnemagten, skulle være fuldt belagt, før andre lokaler inddroges, fremholdt vi gang på gang overfor O.T., at arbejderne måtte overflyttes hertil. Vi fik stadig som svar herpå, at skolen var fuldt belagt, og det var således umuligt at slippe af med de resterende ca. 75 mand.

Den 2o. juni modtog vi henvendelse fra O.T. om indkvartering af 9o arbejdere. Kommunaldirektøren henviste til Rørkjær skole, der var belagt af værnemagten, men forgæves. Da gymnastiksalen i Stormgade ikke var i stand til at rumme væsentlig flere end de allerede indkvarterede, måtte man inddrage nyt lokale og indrettede logen i Jernbanegade.

Trods gentagne henvendelser fra O.T. de følgende dage om indkvarteringen ankom ikke een eneste mand, og i løbet af ca. 14 dage kunne man atter fjerne de opstillede køjer og nedbryde den opstillede garderobe m.v. De gentagne flytninger og nye installeringer oftest forårsaget af vildledende og fejlagtige henvendelser fra O.T. medførte betydelige omkostninger. Eksempelvis var udgiften ved indretning af logen og den påfølgende

rømning ialt ca. 6oo kr.

Set fra et rent økonomisk synspunkt ville det have været fordelagtigt, om man til stadighed kunne have beholdt enkelte af de eengang indrettede private lokaler, men hensynet til den private drift medførte nødvendigheden af gang på gang at rømme og istandgøre de beslaglagte lokaler hurtigst muligt for derefter atter at inddrage dem, når antallet af arbejdere steg. Eksempelvis måtte således missionshuset i Skolegade indrettes til indkvartering ialt 3 gange, nemlig første gang fra den 8.-22. december, 2den gang fra 6.-8. januar og 3die gang fra 2o.-3o. januar.

I slutningen af juli måned blev det betydet de på Stormgades skole boende arbejdere (ca. 45), at de i løbet af ca. 14 dage måtte se at skaffe sig andet logi. Dette medførte, at tallet på de indkvarterede langsomt gik ned, således at der den 9. august kun var indkvarteret ca. 3o mand.

Da marketenderiets indehaver, der havde lukket den 2. august, stadig havde penge tilgode hos enkelte af arbejderne, var han interesseret i at holde på arbejderne så længe som muligt.

Onsdag den 9. aug. henvendte han sig derfor til O.T. og kom sammen med herr Henzel over på borgmesterkontoret. Jeg talte derpå med herr Henzel og slog på, dels at de tilbageblevne arbejdere næppe betød noget arbejdsmæssigt set, da de ofte sad hele dage og spillede kort og kun gik i arbejde de dage, det var nødvendigt for at fremskaffe det bevis, vi krævede af dem hver onsdag, og uden hvilket de ikke kunne bo på skolen, dels at de måtte kunne overføres til Vestre skole. Henzel bad mig derefter om at komme over til O.T. dagen efter (lo. aug.)

Bechgaard og jeg fik skolen inspiceret særlig grundigt onsdag nat og udarbejdede en fuldstændig fortegnelse over, hvilke arbejdere der var tilbage, og hvor de arbejdede.

Torsdag eftermiddag gik vi derefter begge til O.T. og forelagde fortegnelsen for Henzel samt foreholdt ham atter, at efter tidligere aftaler skulle Vestre skole fyldes først, og at vi var vidende om, at dette ikke var tilfældet. Han havde derefter en samtale med herr Mahrt, hvorefter han meddelte os, at alle arbejderne straks kunne overføres til Vestre skole.

Efter dette gik vi til kassen og anmodede om, at kommunens tilgodehavende hos O.T. ialt ca. 6.ooo kr. blev ekspederet. Regningerne lå stadig i København. Man lovede imidlertid

at få det ordnet i løbet af ca. 8 dage.

Bechgaard meddelte derefter arbejderne, at de efter aftale med O.T. skulle flytte på Vestre skole i løbet af fredag den 11. aug.